

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ ЖАНЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК
БАСҚАРУ АКАДЕМИЯСЫ

Басқару институты
қолжазба құқығында

ҰЛЫҚПАНОВ АСЫЛАНБЕК ЕРКІНҰЛЫ

**ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУ МӘСЕЛЕЛЕРІН ШЕШУДЕГІ ТӨРТІНШІ
ДЕҢГЕЙЛІ БЮДЖЕТ**

«7M041 – Бизнес және басқару» дайындық бағыты бойынша
«7M04122 - Өңірлік даму» білім беру бағдарламасы

«7M04122 - Өңірлік даму» білім беру бағдарламасы бойынша
Бизнес және басқару магистрі дәрежесін алуға арналған магистрлік жоба

Ғылыми жетекші: _____ құқық магистрі
Бектурова А.Т.

Жоба қорғауға жіберілді « _____ » _____ 2023 ж.

Басқару институтының директоры: _____ саяси ғылымдарының докторы
Гаипов З.С.

Астана, 2023 жыл

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР.....	3
БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....	4
КІРІСПЕ.....	5
НЕГІЗГІ БӨЛІМ	8
ҚОРЫТЫНДЫ.....	37
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ.....	39
ҚОСЫМШАЛАР.....	41

Нормативтік сілтемелер

Магистрлік жобаны жазу барысында төмендегі нормативтік сілтемелер қолданылды:

«Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» ҚР 2001 жылғы 23 қаңтардағы №148 Заңы;

«Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі» ҚР 2008 жылғы 4 желтоқсандағы №95-IV Кодексі;

«Қазақстан Республикасында жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» ҚР Үкіметінің 2021 жылғы 18 маусымдағы № 420 қаулысы;

«Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» (Салық кодексі) 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI ҚРЗ;

Белгілеулер мен қысқартулар

ЭЫДҰ – Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы

ЖӨБ – Жергілікті өзін-өзі басқару

ҰЭМ – Ұлттық экономика министрлігі

ҰСБ – Ұлттық статистика бюросы

ЖЖЖ – Жеке жұмыс жоспары

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алған сәттен бастап жергілікті мемлекеттік басқару мен өзін-өзі басқарудың тиімді жүйесін құру шараларын белсенді түрде жүзеге асыруда.

Тәуелсіздіктің алғашқы кезеңінде реформалардың негізінде билік вертикалын нығайту, экономиканы тез қалпына келтіруді ескере отырып, ұлан-ғайыр аумақта күшті орталықтандырылған мемлекеттік басқаруды сақтау, ұлттық егемендік, аумақтық тұтастық және қоғамдағы әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ету принципі болғанын атап өткен жөн.

Мемлекеттік басқарудың кейінгі уақыттағы әкімшілік реформалары орталықсыздандыруға, «халық үніне құлақ асушы» мемлекетті құруға, халықтың неғұрлым кең топтарын қоғамдық-саяси өмірге тартуға, азаматтық қатынастарды дамытуға бағытталған. Олар мемлекеттің саяси тұрақтылықтың, қоғамдық қауіпсіздіктің және азаматтардың құқықтарының кепілі ретіндегі рөлін күшейте отырып, аймақтық дамудың әлеуметтік-экономикалық процестері үшін орталықтың әкімшілік және қаржылық жауапкершілігінің деңгейін төмендетуге бағытталған.

Өз кезегінде, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өз қарауындағы аумақтағы істердің жай-күйі үшін жауапкершілігін арттыру барлық деңгейдегі әкімдіктер мен мәслихаттардың өзара іс-қимылының бастапқы қабылданған құрылымында жүзеге асырылуы тиіс. Өкінішке орай, жергілікті өзін-өзі басқарудың бұл жүйесінде жергілікті қоғамдастық мүшелерінің тікелей қатысуымен нақты жергілікті өзін-өзі басқару деңгейі белсенді болмады.

2012 жылғы 28 қарашадағы Жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытудың тұжырымдамасына сәйкес жүзеге асырылған жергілікті өзін-өзі басқарудың соңғы реформалары бюджетаралық қатынастарды жетілдіруді, жергілікті қоғамдастықтардың бюджетін қалыптастыруды қамтиды, бұл белсенділікті және жауаптылықты, сондай-ақ төменгі деңгейдегі әкімдердің (селолар, қалалар, ауылдық округтер) өз қарамағындағы аумақтардағы істердің жай-күйі туралы есеп беруі арттыруға тиіс болатын.

Сонымен, жергілікті мемлекеттік басқару мен өзін-өзі басқарудың дербестігі мен жоғары тиімділігінің негізі – өзін-өзі қамтамасыз ететін бюджет.

Бұл мәселе Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасында көрсетілген. Осы Тұжырымдаманың 2.7 «Дамымаған жергілікті өзін-өзі басқару» бөлімінде «... Жағдайды жергілікті жерлерде нақты қаржылық өкілеттіктердің болмауы тереңдете түсуде және соған сәйкес қабылданатын шешімдер жергілікті қоғамдастықтардың әлеуметтік-экономикалық дамуына әрдайым нақты әсер ете бермейді [1].

Ауыл, кент, ауылдық округ және аудандық маңызы бар қалалар әкімдерінің жоғары тұрған әкімге қаржылық және әкімшілік жағынан тәуелділігі де бар, мұнда жергілікті қоғамдастық мәселелерінен гөрі аудан әкімінің тапсырмаларына басымдық беріледі» делінген.

Зерттеудің өзектілігі: Қазақстан Республикасында жүргізіліп жатқан

бюджеттік реформамен анықталады. Мәселен, 2018 жылдан бастап 2 мыңнан астам тұрғыны бар ауылдық округтерде 4-ші деңгейлі дербес бюджет енгізілді.

2020 жылдың 1 қаңтарынан бастап бұл тетік барлық ауылдық округтерде енгізілді.

Мемлекет басшысының 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Жолдауында «Қуатты өңірлер – қуатты ел» бағыты бойынша келесі міндеттер қойылды:

- Жергілікті билік органдарының тиімділігін арттыру;
- Жергілікті атқарушы органдар жұмысының тиімділігін бағалау бойынша пилоттық жобаны жүзеге асыру;
- Бюджетаралық қатынастар жүйесін реформалау;
- Жергілікті бюджеттерді қалыптастыруға халықты тарту.

Осы ғылыми-тәжірибелік зерттеуде алға қойылған міндеттерді нақты жүзеге асырудың практикалық шаралары берілген.

Зерттеу мәселесі: төртінші деңгейдегі бюджеттердің өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейін арттыру, сондай-ақ бұл көрсеткіштің ауылдық округ әкімдері қызметінің тиімділігіне, жергілікті мәселелерді жылдам шешуге әсері.

Зерттеу сұрақтары:

- Төртінші деңгейдегі бюджеттердің дербестігі мен өзін-өзі қамтамасыз етуінің қазіргі деңгейі қандай?
- Төртінші деңгейдегі бюджеттердің өзін-өзі қамтамасыз етуі және ауылдық округ әкімдері жұмысының тиімділігін арттыру үшін бюджеттік, салықтық, әкімшілік сипаттағы қандай тетіктер мен шаралар қажет?

Зерттеу объектісі жергілікті өзін-өзі басқару мәселелері және төртінші деңгейдегі бюджет болып табылады.

Зерттеу пәні бюджеттің өзін-өзі қамтамасыз етуін, дербестігін және тиімділігін анықтайтын сипаттамалары болып табылады.

Зерттеудің мақсаты: Төртінші деңгейдегі бюджеттің дербестігін, өзін-өзі қамтуын, тиімділігін арттыру және ауылдық округ әкімдерінің қызметі бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу мақсаттары:

1. Жергілікті қауымдастықтың немесе муниципалитеттің бюджетін табысты басқарудың шетелдік тәжірибесін зерттеу;
2. Ауылдық округ әкімдері қызметінің тиімділігін бағалаудың нормативтік құқықтық базасына талдау жүргізу;
3. Бюджеттің кіріс және шығыс бөлігін қалыптастыру тұрғысынан бар проблемаларды талдау;
4. Заңнамада көзделген төртінші деңгейдегі бюджетті басқару құралдарының санына, сапасына және тиімділігіне талдау жасау;
5. 2020-2022 жылдарға арналған төртінші деңгейдегі дербес бюджеттің атқарылу тиімділігін бағалау;
6. Төртінші деңгейдегі бюджетті басқаруды жетілдіретін құралдарды пайдалана отырып, ауылдық округ әкімдері жұмысының тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар дайындау;

Зерттеудің гипотезасы ауылдық округ әкімдері қызметінің тиімділігін

арттыру нақты қаржылық, салықтық дербестік және төртінші деңгейдегі бюджеттің өзін-өзі қамтамасыз ету жағдайында мүмкін болады деген пікір болып табылады.

Зерттеудің жаңалығы аумақтардың салықтық дербестігінің құралдарын жергілікті басқару және өзін-өзі басқару деңгейінде пайдалануды ұсынуда жатыр.

Зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы орталық және жергілікті мемлекеттік органдардың қызметінде жергілікті мемлекеттік басқару деңгейіндегі бюджеттік қатынастарды талдау нәтижелерін пайдалану мүмкіндігінде болып табылады.

Бұл ретте ауылдық округтер әкімдері қызметінің тиімділігін бағалау тәсілдерін өзгерту бойынша ұсыныстардың практикалық маңызы бар.

Төртінші деңгейдегі бюджеттің кіріс бөлігін ұлғайту туралы жекелеген ережелер жаңадан әзірленіп жатқан «Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару туралы» Заңына енгізілуі мүмкін.

Магистрлік жобаны жақсы жазу үшін жалпы тиімділік дегеніміз не, мемлекеттік басқарудың тиімділігі, сонымен қатар жергілікті өзін-өзі басқару деңгейіндегі бюджетті басқару мәселелері туралы әдебиеттер талданды.

Д.Н.Ушаковтың «Орыс тілінің түсіндірме сөздігінің» анықтамасы бойынша «тиімді» терминінің екі мағынасы бар:

1. Әсер беру;
2. Қажетті нәтижелерге апару [1].

Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі бюджет жүйесі принциптерінің тізбесін қамтиды, оның бірі тиімділік болып табылады. Бұл құжатта мынадай анықтама берілген: «тиімділік – ең аз шығынмен нәтижеге қол жеткізу».

П.Друкер өзінің «Тиімді менеджер» кітабында басшының тиімділігін, оның ішінде мемлекеттік органдардың келесі талаптарға сай болуын анықтайды:

1. Нақты мақсаттарға жету;
2. Тиімді басқарушы қызметінің түпкі нәтижесі тұтынушылардың қанағаттануы болып табылады [2].

Тиімділікті анықтау тәсілдерін зерделеу кезінде жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару теориясының негізгі принциптерін де зерделеу қажет.

Чуева А.С. «Шет елдердегі жергілікті өзін-өзі басқаруды ұйымдастыру тәжірибесі: магистрлерге арналған оқулық» еңбегінде екі теория келтірген:

- өзін-өзі басқарудың мемлекеттік теориясы өзін-өзі басқарудың тәуелсіз бола алмайтынын және мемлекеттік басқарудың бір бөлігі екенін дәлелдейді;

- «мемлекеттік емес» теория өзін-өзі басқаруды мемлекеттік функцияларды жүзеге асыра алатын азаматтық қоғамның институты ретінде қарастырады [3].

Қоғамның өзін-өзі басқару тақырыбының өзі мүлдем жаңа емес, бір қарағанда, оған 19 ғасырда ерекше назар аударылған.

Отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде ЖӨБ-нің теориялық аспектілеріне көп көңіл бөлінеді. ЖӨБ халықаралық құқықтық институтының қалыптасу кезеңдері туралы айта отырып, 19 ғасырдың ортасында Франция мен Бельгияда алғаш рет ЖӨБ мәнін ашатын еркін қауымдастық теориясы пайда болғанын атап өткен жөн.

Бұл теорияның өкілдері (Гербер, Аренс) қауымдастықтың өзін-өзі басқару құқығын табиғи және ешкімнен ажырағысыз деп санады, ал мемлекеттік органдар тек мемлекеттік істерді жүргізуді сақтап қалды.

20 ғасырдың аяғында жергілікті өзін-өзі басқарудың Еуропалық хартиясы әлемнің көптеген елдеріне тән жергілікті өзін-өзі басқарудың негізгі принциптерін анықтады.

Бұл құжат жергілікті өзін-өзі басқарудың келесі негізгі белгілерін

анықтайды:

- ЖӨБ органдары заңнамада белгіленген құзырет шегінде қызметті жүзеге асырады;

- ЖӨБ өз ресурстарын дербес басқарады;

- халықтың ЖӨБ органдарын сайлауы.

Жалпы алғанда, мемлекет аймақтық деңгейде жергілікті өзін-өзі басқарудың тәуелсіздігі мен дербестігін мойындайды, бірақ сонымен бірге олардың мақсаттары мемлекеттің жалпы мүдделерімен үйлесімді болуы керек.

Қазақстан Республикасының Конституциясында «Жергілікті өзін-өзі басқаруды халық тікелей, сондай-ақ халық топтары жинақы тұратын аумақтарды қамтитын жергілікті қоғамдастықтардағы мәслихаттар және басқа да жергілікті өзін-өзі басқару органдары арқылы жүзеге асырады. Мемлекеттік функцияларды жүзеге асыру заңға сәйкес жергілікті өзін-өзі басқару органдарына жүктелуі мүмкін» делінген [1].

Өзін-өзі басқарудың институционалдық тиістілігін анықтау тәсілдеріне қарамастан, өзін-өзі басқарудың тиімділігі азаматтық қоғам мен мемлекеттің белсенді әрекеттестігіне негізделгені даусыз.

А.Токвиль өзінің «Америкадағы демократия» атты еңбегінде «...әр аумаққа жеке саяси өмір сүру мүмкіндігі берілуі керек, осылайша азаматтар бірлесіп жұмыс істеуге және күнде бір-бірінен өздерінің тәуелділігін сезінуге шектеусіз ынталандырулар алады» деп есептейді [4].

Осылайша, ауылдық округ әкімі жұмысының тиімділігі нақты нәтижелерге қол жеткізуге баса назар аудара отырып, жеке жұмысына ғана емес, сонымен бірге халықтың жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өкілдерімен өзара әрекеттесуі және қатысу дәрежесіне де негізделеді.

Отандық өзін-өзі басқарудың қазіргі моделі мемлекеттік сектор институты мен азаматтық қоғамның өзін-өзі басқару институтын біріктіретін өзін-өзі басқарудың дуальді теориясының критерийлеріне сәйкес келеді.

Бұл тәсіл мемлекеттің өкілі бола отырып, мемлекеттің еркін жүзеге асыратын, сонымен бірге жергілікті өзін-өзі басқарудың бастамалары мен шешімдерін жүзеге асыратын ауылдық округ әкімі ұстанымының екіжақтылығын білдіреді.

Отандық ғалым-зерттеуші Бурлаков Л.Н. ауылдық округі әкімі ұстанымының екіжақтылығы мемлекет пен азаматтық қоғамның қарсы талаптарына негізделген деп есептейді [5].

Мемлекеттік сектордың тиімділігінің анықтамасына қайта тоқталсақ, мемлекеттік сектордың тиімділігін зерттейтін Дүниежүзілік банктің Ғаламдық сарапшылар тобы берген ұстанымды пайдалану дұрыс болар еді. Бұл тәсіл бойынша мемлекеттік сектордағы көрсеткіштер нәтижелермен және ұзақ мерзімді әсерлермен өлшенеді.

Бұл тұжырымды жергілікті өзін-өзі басқару деңгейіндегі басқару жүйесімен салыстыратын болсақ, бұл ауылдық округ әкімінің тиімділігі

нақты нәтижелерге қол жеткізуде көрінуі керек дегенді білдіреді.

Мемлекеттік басқару және тиімді басқару туралы әдебиеттерді зерделеу кезінде тиімділіктің екі түрі ажыратылады – сыртқы және ішкі. Менеджердің ішкі тиімділігі білім критерийлерімен, бағыныштыларды басқарумен, жеке қасиеттерімен, уақытты бақылау қабілетімен өлшенеді, т.б. жұмсақ дағдылар деп атайтындардың барлығы.

Осы зерттеудің мақсатына жету үшін сыртқы тиімділік терминін пайдалану керек.

Сыртқы тиімділік – мемлекеттік органдар қызметінің мақсаттары мен нәтижелерінің халықтың, бизнестің қажеттіліктері мен мүдделеріне сәйкес келу дәрежесі, халықтың осы түрдегі қызметтерге сұраныстарын қанағаттандыру деңгейі («біз керек жұмыстарды істеп жатырмыз ба? халыққа, бизнеске қажет пе?»).

Дүниежүзілік банк мемлекеттік сектордың қызметі бюджетке негізделгенін алға тартады. Дегенмен, мұндай бюджет белгілі бір сипаттамаларға сай болуы керек.

Бюджеттеу және бағдарламаларды жүзеге асыру кезеңінде нәтижеге бағдарлау әдетте қаржылық ресурстарды, адамдар мен ұйымдарды басқару, балама қызметтерді көрсету тетіктерін іске қосу және азаматтардың сұранысына, мүдделеріне негізделген реформаларды іске асыру үшін нәтижелер туралы ақпаратты қолданатын құралдар кешенімен байланысты. Бұл механизмнің жұмыс істеу тәсілі мынадай: нәтижелер туралы ақпарат қолжетімді ортада жеке және институционалдық негізгі субъектілер арасындағы қарым-қатынастары әртүрлі типтегі нәтижелер бойынша келісімдерге негізделеді.

Жергілікті қоғамдастықтардың, облыстық бюджеттердің бюджеттерін, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқарудың бюджеттік процестерге қатысу деңгейі бойынша зерттеулер мен әдебиеттерді талдау барысында зерттелетін дереккөздерде атап көрсетілген келесі негізгі проблемалар анықталды:

1. Жергілікті қоғамдастық бюджеттерін қалыптастыру (кіріс көздері, ұйымдастыру тәсілдері);
2. Азаматтарды жергілікті өзін-өзі басқару процестеріне тарту;
3. Муниципалды бюджеттердің басқарылуы мен ашықтығын арттыру аймақтық билік органдарының тиімділігінің тәсілі ретінде.
4. Жергілікті мәселелердің дербестігі және федералды бюджетпен қарым-қатынасы.

Айта кету керек, алғашқы екі мәселе жергілікті бюджет институтының жоқтығына немесе бастапқы кезеңде болуына байланысты посткеңестік кеңістіктегі елдерге және азиялық аймақтың бір бөлігіне тән.

Келесі проблемалар Еуропа елдеріне және ішінара Балтық елдеріне тән.

Бюджет шығыстарының тиімділігін арттыру үшін азаматтық қоғамды дамыту, экономикадағы түсінікті және барабар «ойын ережелерін»

қалыптастыру қажет. Бұл қоғамның, бизнестің және мемлекеттің мүдделерін жақсырақ сақтау үшін бюджеттерді қалыптастыру кезінде азаматтардың пікірін ескере отырып, мемлекеттік органдардың неғұрлым ашық бюджет саясатын жүргізуімен мүмкін болады [6].

Федосов В.А. «Ресей Федерациясындағы бюджеттердің ашықтығын және бюджет процесіне қоғамның қатысуын арттыру» мақаласында осындай пікір білдірген.

Зерттеу сұрақтары да реттелген және ең алдымен зерттелетін бюджеттік жүйенің сипаттамаларына байланысты. Дегенмен, негізгі зерттеу мәселесі жергілікті және орталық (федералдық) бюджеттің жауапкершілік шекарасын анықтау болып табылады. Егер бұрынғы КСРО елдері үшін бұл мәселе жергілікті бюджеттің кіріс көздерін анықтауда болса, Еуропа елдері үшін бұл көбірек саяси сипатқа ие және демократияның дамуы мен жалпы мемлекеттің дамуы үшін қоғамдастықтың жауапкершілігінің көрсеткіші болып табылады.

Н.В.Васильеваның мақаласы жергілікті қоғамдастық бюджеттерінің тәуелсіздігі мен дербестігінің тетіктерін түсіну үшін жоғары құндылыққа ие. «Украина қалаларына азаматтық қоғамды тарту (қатысу бюджеті мысалында)». [7]

Зерделенген әдебиеттер екі блокқа бөлінді.

Бірінші блокта жергілікті бюджеттер жүйесін құру және бюджетті тиімді басқару критерийлерін қалыптастыру мәселелері қарастырылатын әдебиеттер қарастырылады.

Екіншіден, бұл жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытуда, жергілікті қаржы жүйесін мемлекетаралық және континенттік қаржыға және бюджеттік архитектураға біріктіруде жинақталған тәжірибені зерттейтін жұмыстар.

Бірінші блок негізінен ашық бюджеттік жүйенің принциптерін қалыптастыру және жергілікті өзін-өзі басқаруды бюджет процесіне қосу міндеттерін қарастырады. Шолу негізгі проблемалар бюджеттің ашықтығы көрсеткіштерін талдау және оның пайдаланылуын бақылау, жергілікті және муниципалдық мемлекеттік субъектілердің басшыларын (басшыларын) сайлау институтын қалыптастыру, кірістерді толықтыру көздерін қалыптастыру болып табылатынын көрсетті.

Жұмыстың көп бөлігінде салыстырмалы талдау жасалып, жергілікті қоғамдастықтардың қаржы саласындағы оң және теріс тенденциялары, бюджеттердің ашықтығын қалыптастыру және жетілдіру бойынша мемлекет қабылдап жатқан шаралар қарастырылған.

Бұл бөлікте федералистер мен унитарлардың ұстанымдары ерекшеленеді. Федералистер жергілікті бюджетті әзірлеуді федерация субъектілері тарапынан айтарлықтай күш жұмсамай, негізгі бюджетке түсетін қаржылық жүктемені азайту құралы ретінде ғана пайдаланады. Мұнда мемлекет қаржысын емес, мемлекеттік қаржыны дамытуға басты назар аударылады. Күшті және өзін-өзі қамтамасыз ететін бюджет күшті

орталық үкіметпен және сепаратизм қаупінсіз ғана рұқсат етіледі. Мемлекет ақша ағындарын алу және қайта бөлу құқығын сақтайды және фискалдық саясатта ойын ережелерін қалыптастырады. Бұл әсіресе Германия Федеративтік Республикасы мен Ресей Федерациясында айқын байқалады.

Өз еңбектерінде унитарлық елдердегі жергілікті қауымдастықтар бюджетінің дамуын қарастыратын авторлар келесі тенденцияларды атап өтеді:

1) күшті және субсидияланбайтын бюджет орталық атқарушы билік өкілдерінің тікелей бақылауында болады;

2) мемлекеттік бюджеттен субвенциялар үлесінің төмендеуі аймақтық билік органдарының тиімділігінің көрсеткіші болып табылады;

3) жергілікті қоғамдастықтың шешімдері әрқашан жергілікті мемлекеттік әкімшілікпен келісіледі;

4) халықтың жергілікті өзін-өзі басқаруға қызығушылық танытпауы және тұрғылықты жерінің аумағын дамытуға ортақ жауапкершілік мәдениетінің жоқтығы.

Екінші блоктың жұмыстарына көз жүгіртсек, олар негізінен Еуропа елдерінің, Тайланд, Сингапур, Жапония, Малайзия, Оңтүстік Корея, Австралия елдерінің тәжірибесіне әсер етеді. Яғни, бұлар Атлант мұхитындағы және «Азия жолбарыстары» деп аталатын елдер деп айта аламыз.

Мұнда жұмыстың мазмұнын ашуға арналған негізгі белгілер – нәтижеге бағытталған бюджеттеу, көрсетілетін мемлекеттік қызметтердің сапасы, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін ескере отырып, дербес бюджет, мемлекеттік институттардың нәтижеге бағытталған бюджеттеу тиімділігін арттыруға күш салуы.

Жаңа жүйені құру реформалары өткен ғасырдың 80-жылдарында англо-саксон елдерінде басталды, ал АҚШ-та алғашқы әрекеттер 1949 жылдың өзінде-ақ жасалды.

Жұмыстар нәтижеге бағытталған бюджеттік жоспарлау моделінің принциптерін қарастырады. Бірінші блоктың жұмыстары негізінен «шығындарды басқарудан» кетуге арналған болса, мұнда «нәтижелерді басқару» да қарастырылады.

Басқаша айтқанда, егер бастапқыда бюджет реформасы бюджет қаражатын жұмсау тиімділігін арттыру мәселелеріне негізделсе, қазір ең алдымен мақсаттарды (жоспарланған нәтижелерді) және оларға қол жеткізу көрсеткіштерін белгілеуге баса назар аударылады.

Реформалардың негізгі мақсаты – мемлекеттік (муниципалдық) органдар мен оларға ведомстволық бағынысты ұйымдардың қызметін қамтамасыз етуге шығындарды азайту. Реформаның мәні міндеттемелерді қабылдаудың ашық тетіктерін және олардың орындалуы туралы есеп беру қағидаттарын құру болып табылады.

Осылайша, бюджет қаражатын басқарушылардың (шығыстарды

шоғырландыру, қаражатты пайдаланудағы икемділік) неғұрлым еркіндігіне, олардың болжанған түпкілікті нәтижелерге қол жеткізудегі жауапкершілігін арттыруға жағдай жасалады. Бұл тұжырымдар Геймбух Н.Г. «Қазіргі Германиядағы федерация мен мемлекеттер арасындағы қаржылық қатынастардың эволюциясы» атты жұмысында келтіріледі [8].

Әдебиеттерді талдау бойынша қорытындылар:

1) Жергілікті өзін-өзі басқарудың және бюджеттің даму деңгейіне қарай әлемде мемлекеттер үш түрге бөлінеді. Бұл өзін-өзі басқарудың даму деңгейі төмен, орташа және жоғары елдер.

2) Унитарлық және федеративтік мемлекеттерде бюджеттік саясатты қалыптастыруда тәсілдер әртүрлі.

3) Жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту жалпы мемлекеттің тұрақты дамуының негізі болып табылады.

4) Табыс алу көздері мемлекет экономикасының географиялық орналасуы мен даму деңгейіне байланысты

5) Бюджеттеу процестерін белсенді цифрландыру – әлемдік тренд.

6) Қоғамның жергілікті өзін-өзі басқаруға белсенді қатысуы елдің демократиялық институттары дамыған жағдайда ғана мүмкін болады.

Әдебиеттерге шолуды ескере отырып, ауылдық округ әкімі жұмысының тиімділігі келесі құрамдас бөліктерге негізделген деген анықтаманы қолданамыз:

1. Өзін-өзі қамтамасыз ететін және тәуелсіз бюджет;
2. Салықтардың сараланған көздері, сондай-ақ жергілікті салықтардың мөлшері мен ставкаларын анықтаудағы дербестік;
3. Тиімділікке бағытталған бюджеттеу.

Зерттеу әдістері

Жоғары сенімділікке және талданған мәліметтерді дұрыс түсіндіруге қол жеткізу үшін, сондай-ақ әзірленген ұсыныстарды неғұрлым егжей-тегжейлі зерттеу үшін әртүрлі зерттеу әдістері қолданылды.

Бастапқы кезеңде жергілікті мемлекеттік басқару мен өзін-өзі басқаруды дамытудың негізгі тенденцияларын анықтау үшін мазмұнды талдау және әдебиеттерге шолу жасалды. Бұл әдісті таңдаудың негізі жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытудың әлемдік және отандық тәжірибесін зерделеу қажеттілігінде жатыр. Сондай-ақ әдебиеттерге шолу мен талдау магистрлік жобаның құрылымдық бөлігі болуы маңызды.

Келесі кезеңде магистрлік жоба тақырыбы бойынша бағдарламалық құжаттар мен ғылыми әдебиеттерді теориялық талдау әдісі қолданылды.

Алғашқы ұсыныстарды талдау және қалыптастыру кезеңінде статистикалық және бюджеттік ақпаратты талдау әдісі қолданылды. Бұл әдіс 2018-2022 жылдарға арналған төртінші деңгейдегі бюджеттің негізгі көрсеткіштерінің динамикасын қадағалауға мүмкіндік берді. Ұлттық статистика бюросының (бұдан әрі - ҰСБ) және Ақтөбе облысы әкімдігінің деректері пайдаланылды.

Сараптамалық қоғамдастықта бастапқы ұсыныстарды пысықтау әдісі жоғары практикалық мәнге ие. Бұл әдіс мемлекеттік және жергілікті өзін-өзі басқару саласында жұмыс істейтін сарапшылардың тәжірибелік тәжірибесі мен әзірлемелерін есепке алуға мүмкіндік береді.

Талдау нәтижелері мен алғашқы ұсыныстарға қатысты белгілі бір ұстанымның үстемдігін болдырмау үшін мемлекеттік қызметшілер, қоғамдық ұйымдар, ауылдық округтердің тікелей әкімдері, азаматтық қоғам өкілдерінен сарапшылар тартылды.

ZOOM бағдарламасы арқылы «Жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту» бағытындағы қоғамдық бірлестіктер жетекшілерімен, сонымен қатар ауылдық округ әкімдерімен онлайн сұхбат жүргізу жоспарда бар.

Бұл әдістің құндылығы сарапшылардың ұсыныстар мен талдау нәтижелерінің өзектілігі мен практикалық маңыздылығын бағалауында. Бұл әдіс зерттеуге тәжірибелік мән қосып, жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару саласындағы мемлекеттік саясаттың қазіргі бағыттарын ұстануға мүмкіндік береді.

Сондай-ақ талдау және ұсынымдарды дайындау кезеңінде бюджеттің төртінші деңгейі бойынша құжаттарды талдау әдісі қолданылды.

Ақтөбе облысының экономика және бюджеттік жоспарлау басқармасынан тәжірибеден өту барысында мәліметтерді қосалқы деректерді талдау әдісі қолданылды. Бұл әдіс республикалық ауқымда төртінші деңгейдегі

бюджетті орындаудағы негізгі проблемалар мен жетістіктерді бағалауға мүмкіндік берді.

Мәселенің нақты құрылымын, оның деңгейлерін, одан туындаған себептер мен салдарларды алу үшін магистрлік жобада схемалық және кесте түрінде берілген «проблемалар ағашы» және PEST талдау әдістері қолданылды.

Жалпы алғанда, магистрлік жобаны дайындау кезінде қолданылатын зерттеу әдістерінің саны мен ауқымы талдаулар мен ұсыныстар мұқият бағалаудан, құрылымдаудан және талдаудан өткен сенімді деректерге негізделгенін дәлелдеуге мүмкіндік береді.

Талдау және зерттеу нәтижелері

Бюджетті басқару, оның ішінде жергілікті бюджетті басқару, дамудың ұзақ тарихы бар және әртүрлі елдерде ерекше белгілері бар.

Жергілікті өзін-өзі басқарудың бюджетін басқарудың тетіктері, нысандары мен процестері азаматтық қоғамның даму дәрежесіне, аймақтарға билік пен басқа да өкілеттіктерді берудің кеңдігіне, қоғам мен мемлекет арасындағы қаржылық қатынастардың қалыптасқан мәдениетіне байланысты.

Еуропадағы жергілікті өзін-өзі басқарудың ұзақ және табысты дамуының тарихын ескере отырып, бұл тарауда Франция, Финляндия және Польшадағы жергілікті бюджетті басқару тәжірибесі қарастырылады.

Қазақстан Республикасы Конституциясы Француз Республикасы Конституциясының үлгісі негізінде жазылғандықтан, аумақтық құрылымның негізгі нысандары мен мемлекеттің өңірлік деңгейдегі өкілдік деңгейлері өте ұқсас.

Қазақстан мен Франция орталықтанған, күшті президенттік билікке ие мемлекеттер. Сонымен бірге Франция Еуропалық Одақ мүшесі бола отырып, басқаруды орталықсыздандыру және муниципалитеттердің тәуелсіздігін дамыту саясатын кезең-кезеңімен жүргізуде.

Финляндия, керісінше, шикізаттық ресурстарға сүйенбей, даму динамикасымен тартады. Бұл мемлекет ұзақ уақыт бойы өмір сүру сапасы, әл-ауқат және сыбайлас жемқорлықпен күрес бойынша әлемдік рейтингтерде жетекші орынға ие болды.

Халық тығыздығының төмендігі, солтүстік аумақтардағы халықтың сирек орналасуы Қазақстан Республикасы халқының кеңістікте таралуына ұқсас.

Польша және оның жергілікті өзін-өзі басқару құрылымының нұсқасы Қазақстан үшін эталон ретінде қабылданған, бұл Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқаруды және өзін-өзі басқаруды дамыту тұжырымдамасында көрсетілген.

Сонымен бірге Польшаның социалистік одақ елдері жүйесінде болуының және Қазақстан Республикасы сияқты КСРО-мен тығыз байланысының ортақ тарихи кезеңдері бар.

Финляндияда 311 коммунада кең қаржылық және әкімшілік дербестікті білдіретін жергілікті қауымдастықтың бюджетін басқарудың скандинавиялық түрін жүзеге асырылады.

Коммунаның бюджеті әрбір қаржы жылына қабылданады, бірақ сонымен бірге әрбір қаржы жылы үш жылдық экономикалық жоспардың немесе даму бюджетінің бөлігі болып табылады.

Жоспарлауды және бюджетті бақылауды жүзеге асыратын орган - өз құрамында тиісті комитеттерді ұйымдастыратын Коммуна Кеңесі. Кеңес 4 жыл сайын жергілікті сайлауда сайланады. Коммуна кеңесінің атқару комитеті ең жоғары ұйымдастырушылық және әкімшілік билікке ие.

Финляндия коммуналарында әкімшілік басшысы жоқ. Қажетті реформаларды жүргізу және аумақты дамытудың тиімді саясатын жүзеге асыру үшін, сондай-ақ муниципалды бюджетті басқару үшін Коммуна Кеңесі муниципалды басқарушыны жұмысқа алады. Муниципалды басқарушы мен оның командасы мемлекеттік қызметші емес және келесі сайлауда өз қызметін тоқтатпайды. Бұл фактор муниципалитет жұмысының тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

Коммунаның бюджеті әртүрлі көздерден қалыптасады:

- Жергілікті бюджеттер құрылымның 47%-ға жуығын алады. Салықтарды Коммуна Кеңесі белгілейді және мемлекеттік органдардың бекітуін қажет етпейді. Коммуналдық кеңестер жергілікті салықтардың екі түрін де, олардың мөлшерлемелерін де белгілей алады – бұл коммунаның қаржылық дербестігінің бір түрі.

- Қаржылық тәуелсіздіктің тағы бір түрі бола отырып, несиелер бюджет құрылымында шамамен 4%-ды құрайды. Несиені ел ішінде де, шетелде де алуға болады. Қарыз қаражаттары ешқашан ағымдағы операцияларды қаржыландыруға бағытталмайды, тек даму жобаларына.

- Мемлекеттік субсидиялар 19% құрайды және коммуналдық табыстарды теңестіруге және міндетті мемлекеттік қызметтер мен шығындарға төленеді.

- Қосымша табыс 27 %-ды құрайды. Бұған электр энергиясы, су, бала күндізгі күтімі, қарттар үйі қызметтері кіреді. Финляндияның мемлекеттік органдары өз функцияларының бір бөлігін олардан қосымша табыс әкелетін коммуналарға береді.

- Мүліктен түсетін инвестициялық кіріс пен басқа да кірістер қосылып шамамен 3%-ды құрайды.

Муниципалитеттердің бюджеті дерлік мемлекеттік бюджетке тең.

Франция, керісінше, Еуропадағы ең орталықтандырылған мемлекет.

Францияның 36 596 бірлігі бар әрбір муниципалитет жергілікті кеңесті сайлайды. Кеңес мүшелерінің саны муниципалитеттердің әрбір санаты үшін халық санына байланысты белгіленеді.

Әкім Кеңес мүшелерінің арасынан сайланады, ол да мемлекеттің өкілі болып табылады.

Муниципалитеттің бюджеті шектеулі дербес. Коммунаның бюджеті префектпен (басқарудың жоғары деңгейі) міндетті түрде бекіту рәсімінен өтеді. Муниципалитет қоқыс салығы сияқты жанама салықтарды ғана сала алады.

Француз муниципалитетінің бюджеті келесі құрылымға ие:

- салықтар – 40%;
- трансферттер мен субсидиялар – 32%;

- Экономикалық қызметтен түскен табыс және мүліктен түскен табыс – 19%;

- Несиелер – 16%.

Осылайша, Франция Финляндиядан мемлекеттік институттардың көбірек орталықтандырылуымен, жергілікті қоғамдастық пен мемлекеттің өкілі ретіндегі мэр позициясының екіжақтылығымен, бюджеттің ішінара дербестігімен, мемлекеттің негізгі әлеуметтік жеңілдіктер мен қызметтерді қаржыландыру мен қолдауды сақтап қалуымен ерекшеленеді.

Польша – социалистік үлгіден нарықтық үлгіге көшіп, аз уақыт ішінде жергілікті өзін-өзі басқарудың тиімді моделін қалыптастыра алған мемлекет.

Негізгі қағидат – кең экономикалық дербестік, сондай-ақ жергілікті бюджет қаражатымен міндеттемелерді міндетті түрде күшейту ережесі.

Жоғарыда аталған еуропалық елдердегі бюджетті басқару ерекшеліктерін зерттей отырып, келесі қорытынды жасауға болады:

1. Әрбір муниципалитеттің үш жылдық аумақты дамыту жоспары немесе бас жоспары бар;

2. Басқару органы жергілікті қоғамдастық мүшелерінің арасынан сайланады, яғни коммунаның немесе муниципалитеттің тұрғындары;

3. Жергілікті өзін-өзі басқарудың бюджеті жергілікті бюджеттердің түрлерін және олардың мөлшерлемелерін айқындау кезінде дербес;

4. Жергілікті халық өзін-өзі басқару процестеріне белсенді түрде қатысып, Кеңестегі өз өкілдері арқылы шешім қабылдауға ықпал етеді;

5. Муниципалитеттерге әлеуметтік саясат, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық саласында функцияларды жүзеге асыруға өкілеттіктер беріледі;

6. Жергілікті қоғамдастықтар коммуналдық меншіктен түсетін табысты белсенді және тиімді пайдаланады.

Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқарудың дербестігін үдемелі дамыту шеңберінде Еуропа елдерінде қолданылатын кейбір құралдарды қолдануға болады: жергілікті қоғамдастық мүшелері арасынан әкімдерді сайлау, жергілікті (аймақтық) салық мөлшерлемелерін белгілеу мүмкіндігі, коммуналдық меншіктің сапасын басқару.

Еуропа елдеріндегі жергілікті өзін-өзі басқару (ЖӨБ) жүйесінің іргелі қағидаттары өзін-өзі қамтамасыз ету, аймақаралық интеграция, кооперация, жан басына шаққандағы әртүрлі тауарлар мен қызметтерді тұтынуды арттыру, адамдардың сапасы мен өмір сүру ұзақтығын арттыру болып табылады.

Еуропа елдеріндегі жергілікті өзін-өзі басқарудың негізгі мақсаттары мен міндеттерін келесі негізгі тезистерде тұжырымдауға болады: олар бізді келесі тезистерге әкеледі.

1. Реформаның негізгі параметрі қалалар мен ауылдардағы экономикалық өсу мемлекет экономикасының серпінді дамуына айтарлықтай ықпал ете алатынын бекіту болуы тиіс.

2. ЖӨБ реттеу жүйесін жетілдіру логикасы келесідей құрылуы керек: әрекет бостандығы – экономикалық тәуелсіздік – жаңа тәжірибе – жаңа стандарттар.

3. Қазіргі жергілікті өзін-өзі басқару реформасының негізгі баяндауы ауылдағы адами капиталды дамыту болуы керек.

Осы үш тезистің орындалу шарттарын қамтамасыз ету үшін ЖӨБ мынадай іргелі сипаттамаларға ие болуы керек:

- әкімшілік еркіндік;
- экономикалық өзін-өзі қамтамасыз ету;
- кәсібилік.

Талдау көрсеткендей, қазіргі уақытта Қазақстанда жүзеге асырылып жатқан ЖӨБ реформасының параметрлері биліктің мемлекеттік басқаруды жоғары орталықтандыруды қолдауға деген ұмтылысын айғақтайды.

Жоғары деңгейдегі әкімшілік бірліктерде (республикалық және облыстық маңызы бар қалалар) реформаның табысты болуын және оның кейіннен жүзеге асырылуын қамтамасыз ете алатын маңызды фактор жергілікті міндеттер мен қиындықтардың кең ауқымын шеше алатын жергілікті өзін-өзі басқарудың экономикалық өзін-өзі қамтамасыз етуі болып табылады.

Экономикалық өзін-өзі қамтамасыз етудің негізі – бюджет және оны қалыптастырудың тиісті салық базасы. Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының бюджетін құрайтын қазіргі салық салынатын база ЖӨБ-нің тиімді жұмыс істеуі үшін өте жеткіліксіз. Экономикалық өзін-өзі қамтамасыз ету арқылы жергілікті өзін-өзі басқарудың дербестігі мен тиімділігін арттыру үшін жергілікті билік органдарының кәсіпкерлік белсенділікті ынталандыруға тікелей мүдделі болуы қажет.

Бүгінде Қазақстан халқының 40 пайызға жуығы ауылда тұрады. Бұл қуатты экономикалық әлеует, оны ұтымды пайдалану маңызды. Бұл тұрғыда ауылды ұлттық экономиканың маңызды өсу нүктесі деуге болады.

Сонымен қатар, еліміздің ауыл шаруашылығы саласының ресурстық базасы болып табылатын ауыл. Ол сондай-ақ агроөнеркәсіптік кешен (АӨК) кәсіпорындарының базалық кадрлық резервінің ролін атқарады.

Қолданыстағы ЖӨБ тұжырымдамасын талдау оның экономикалық реформасының параметрлері ауыл экономикасын дамытудың ынталандырушы факторларын ескермейтінін, сондықтан ауылды экономикалық драйвер позициясынан қарастырмайтынын көрсетеді.

ЖӨБ дамытудың әлемдік тәжірибесі әкімшілік-аумақтық бірліктердің табыс мүмкіндіктерін кеңейту арқылы табысты экономикалық даму нәтижелеріне қол жеткізуі ауылдағы іскерлік белсенділікті ынталандырудың маңызды факторы болып табылатынын көрсетеді.

Бұдан шығатыны, реформаның тиімділігін арттыру үшін саяси орталықсыздандырумен қатар фискалдық жүйені орталықсыздандыруды қатар жүргізу қажет.

Фискалды орталықсыздандырудың негізгі бөлігі орталық бюджеттерге

жиналатын салықтарды азайту болып табылады. Бұл ЖӨБ-нің қосымша қаржыландыру көздерін өз бетінше іздеуіне, оның ішінде ЖӨБ-нің есептілігі аумағында жеке кәсіпкерлікті дамыту үшін жағдай жасау арқылы ынталандыруға мүмкіндік береді.

Тиімді саяси орталықсыздандырудың озық тәжірибелері (ҚХР, АҚШ, Германия, Дания, Финляндия) жергілікті бюджетті қалыптастыруға ішінара немесе толық қатысатын жергілікті салықтарға мыналар жатады:

- корпоративтік табыс салығы;
- жеке табыс салығы тұлғалар;
- жер салығы;
- көлік салығы;
- ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге салық;
- табиғи ресурстарды пайдаланғаны үшін салық;
- қосылған құн салығы (ҚҚС) (мысалы, Қытайда мынадай қатынас бар: 75% - орталық, 25% - аймақ).

Фискалдық жүйенің мұндай құрылымы ресурстарды аймақтар арасында тиімді қайта бөлуге және жергілікті билік органдарына бақыланатын аумақта іскерлік белсенділікті және инвестициялық ахуалды дамытуға ынталандыру жасауға мүмкіндік береді.

Сонымен бірге орталықтандырылған салық салудың құрылымы және оларды кейіннен аймақтар бойынша қайта бөлу жергілікті билік органдарының облыстың, қаланың, ауданның, ауылдың экономикалық дамуына немқұрайлы қатынасын туғызады.

Қазіргі уақытта жергілікті өзін-өзі басқару органдарының бюджеттері салықтың алты түрі бойынша жергілікті бюджеттен түсетін кірістерді аудару арқылы қалыптастырылатын болады:

- төлем көзінен салық салынбайтын табыстар бойынша ЖТС;
 - жеке тұлғалардың мүлкіне салынатын салық;
 - елді мекендердің жерлеріне жер салығы;
 - заңды тұлғалардың көлік құралдарына салынатын салық;
 - жеке тұлғалардың көлік құралдарына салынатын салық;
 - сыртқы (көрнекі) жарнаманы орналастырғаны үшін төлем.
- Сондай-ақ салықтық емес түсімдердің келесі нысандары:
- мемлекеттік мүлікті мүлдік жалға беруден (жалдаудан) түсетін кірістер;
 - жеке және заңды тұлғалардың ерікті алымдары;
 - әкімшілік құқық бұзушылық үшін әкімдер өндіріп алатын айыппұлдар;
 - коммуналдық мүлікті сатудан түскен табыс;
 - облыстық бюджеттен берілетін трансферттер.

ЖӨБ екі салықты мысалға келтірейік. Төлем көзінен салық салынбайтын табыстарды толығырақ қарастырайық: жеке кәсіпкерлердің, нотариустардың және адвокаттардың кірістері. Ауылда нотариустар мен адвокаттар іс жүзінде жоқ. Облыс орталықтарында жеке кәсіпкерлерден

салық жинау өте төмен.

Жеке тұлғалардың мүлкіне салынатын салық 400 үйден тұратын елді мекен үшін жылына бір миллион теңгені құрайды. Құны 4 миллион теңгеге дейінгі мүлікке салынатын салық мөлшерлемесі 0,08 пайызды құрайтынын ескерсек, ауылдық үйлердің құны бұл межеден әрең асып түседі.

Егер бюджетті толтырудың барлық фискалдық құрылымын қарастыратын болсақ, келесі ықтимал ұқсастықтар мен сыртқы әсерлерге назар аударуға болады:

- жергілікті деңгейге аударылатын салықтардың ешқайсысы ЖӨБ мен бизнес арасындағы ынтымақтастық байланыстарды қалыптастыруға ықпал етпейді;

- жергілікті билік органдарының кәсіпкерлік сектормен өзара әрекеттесуден фискалдық оқшаулануы соңғысын ЖӨБ түріндегі қолдаудан айырады;

- ЖӨБ бюджетін аудан мәслихаттарының, яғни жоғары деңгейдегі өкілді органдардың бекіту мәселесі күмән тудырады. Бұл процедура әкімшілік қысымның қосымша құралы болуы мүмкін;

- жергілікті өзін-өзі басқарудың экономикалық тәуелсіздігінің жоқтығы және жоғары деңгейлердің бюджеттеріне тәуелділігі жоғары тұрған әкімшілік тарапынан әкімшілік қысымды жүзеге асыру үшін алғышарттар жасайды және реформада жарияланған саяси дербестіктің жоқтығы.

Сондықтан:

1. Бюджетті толтырудың қазіргі құрылымы жағдайында реформаның табысты болуы өте күмәнді, өйткені экономикалық ресурстардың жетіспеушілігі ЖӨБ-нің тиімді әрекет етуіне мүмкіндік бермейді;

2. Реформаның табыстылығын қамтамасыз етудегі жергілікті өзін-өзі басқарудың ең маңызды міндеті – сайланған әкімдер мен ауылдық округтер басшыларының халықтың және кәсіпкерлік субъектілерінің іскерлік белсенділігін ынталандыру арқылы бюджетті толтыруға әсер ету мүмкіндігі.

Түсіндіру үшін 2000 тұрғыны бар ауылдың бюджетін мысалға келтіруге болады (1-кесте).

Қарағанды облысының Нұра ауданында орналасқан, 2 мыңға жуық адам тұратын Көбетей ауылы. Негізгі күрделі құрылыстар 400-ге жуық жеке үйлер.

1-кесте – Көбетей ауылдық округінің бюджеті

Көбетей ауылдық округінің 2021 жылғы шығындары	% үлесі	Құны, мың теңге
Аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімінің қызметін қамтамасыз ету жөніндегі қызметтер	95,7%	15 468
Мемлекеттік органның күрделі шығыстары	1,3%	210
Тұрғын үй-коммуналдық	3,0%	489

шаруашылық, жарықтандыру	абаттандыру,		
-----------------------------	--------------	--	--

Жергілікті әкімшіліктің жылдық бюджеті 16 167 мың теңге. Қаржыландыру Қарағанды облысының бюджетінен қарастырылған. Бюджеттің басым бөлігі 95,7% немесе 15,5 млн.теңге ауыл әкімі аппаратының қызметін қамтамасыз етуге бағытталған. Күрделі қаржыға 210 мың теңге жұмсалған. Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық, абаттандыру және жарықтандыру – 489 мың теңге немесе айына 40 мың теңге.

Осындай бюджеттік шектеулер жағдайында елді мекеннің дамуы туралы айту мүмкін емес.

Жергілікті өзін-өзі басқару бюджетінің салық түсімдерінің құрылымын қарастыратын болсақ, онда жалпы түсімдердің 73 пайызын көлік құралдарына салынатын салық түсімдері құрайды. Жеке тұлғалардың көлік салығы бұрын жыл соңына дейін төленгенін, яғни барлық түсімдердің желтоқсан айында жергілікті бюджетке есептелгенін, бұл оларды бірден пайдалануға және болжауға мүмкіндік бермегенін айтады. 2020 жылы түзетулер қабылданып, жеке тұлғалардың көлік салығын төлеу мерзімі есепті жылдан кейінгі жылдың 1 сәуіріне шегерілді. Яғни, 2021 жылдың түсімдері, шын мәнінде, 2020 жылдың кейінге қалдырылған төлемдері.

«Экономикалық зерттеулер институты» АҚ Өңірлік зерттеулер орталығының директоры Қайсар Нығметовтың айтуынша, «Жергілікті өзін-өзі басқару органдары жергілікті маңызы бар мәселелерді шешу үшін қаржылық ресурстармен қамтамасыз етілген жеткілікті өкілеттіктер мен құралдарға ие болады. Ауылдық округтердің салық базасының ұлғаюын ескере отырып, 2025 жылы ауылдық округтердің өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейі орта есеппен шамамен 35 пайызға жетеді деп жоспарлануда. ШОБ субъектілерінен корпоративтік табыс салығын (КТС) жергілікті бюджеттерге аудару тәжірибесі кірістердің оң динамикасын көрсетті, бұл жергілікті бюджеттердің, оның ішінде төртінші деңгейдегі бюджеттің қаржылық дербестігінің артқанын көрсетеді».

Сонымен қатар, ауылдық бюджеттерге қатысты 2023 жылдан бастап жоғары тұрған бюджетке бюджеттік қаражатты алып қою тетігі қолданылмайды, яғни жоспарланған көрсеткіштерден асатын барлық түсімдер ауылдық округті дамыту үшін қалады деп жоспарлануда.

Жергілікті өзін-өзі басқаруға қосымша кіріс көздерін беруді ескере отырып, шығыстар өкілеттігі де кеңейтілетін болады. Салық және салықтық емес төлемдер арқылы ауылдық округ бюджетіне түсетін меншікті кірістерден түсетін қаражат тек қана ауылдық округті дамытуға және жергілікті қоғамдастықтың бастамасымен немесе онымен келісім бойынша жергілікті мәселелерді шешуге бағытталатын болады. Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының жауапкершілік аясы абаттандыру, көліктік, әлеуметтік және басқа да инфрақұрылымды, негізгі қызметтерді көрсетуді, сондай-ақ іргелес, ортақ пайдаланылатын инфрақұрылым объектілерін

дамытуды және басқаларды қамтитын болады.

ЖӨБ – бұл жергілікті өзін-өзі басқару органдарының экономикалық дербестігіне және халықтың бастамасына негізделген билік пен бақылау жүйесі. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес жергілікті өзін-өзі басқаруды тікелей халық немесе олар сайлайтын органдар арқылы жүзеге асырады, ал мемлекет жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өз құзыреті шегінде шешімдер қабылдаудағы дербестігіне кепілдік береді [1].

Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының экономикалық дербестігі коммуналдық меншікті өз бетінше басқару және оған билік ету құқығынан көрінеді. Сондықтан жергілікті өзін-өзі басқарудың экономикалық негіздерін қарастыру кезінде коммуналдық меншікке экономикалық категория ретінде ерекше орын беріледі.

«Коммуналдық меншік» терминінің ұғымдық аппаратын қарастыратын болсақ, онда ол конституциялық, азаматтық, әкімшілік сияқты бірқатар құқық салаларының нормаларымен реттеледі.

Коммуналдық меншік – бұл бюджет қаражаты, сондай-ақ ЖӨБ-нің коммуналдық заңды тұлғаларының балансында тіркелген және (немесе) бекітілмеген мүлік объектілері кіретін әкімшілік-аумақтық бірліктердің меншігі [2].

2000 жылдан бастап Қазақстан Республикасының Үкіметі мемлекеттік басқаруды орталықсыздандыру және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының дербестігін қамтамасыз ету бойынша жұмыс жүргізіп келеді. Сонымен бірге, жергілікті қауымдастықтар тәуелсіздігінің іргелі белгісі – ауылдағы әлеуметтік-экономикалық қатынастарды реттеу үдерісінде маңызды рөл атқаратын коммуналдық меншік.

Жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытудың негізгі және маңызды шарттары – олардың жеке материалдық және қаржылық ресурстарымен қамтамасыз ету, халықтың белсенділігі, өмір сүру және кәсіпкерлікті дамыту үшін қолайлы жағдайлар мен қажетті инфрақұрылым жасау.

Жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытудың негізгі және маңызды шарттары – олардың жеке материалдық және қаржылық ресурстарымен қамтамасыз ету, халықтың белсенділігі, өмір сүру және кәсіпкерлікті дамыту үшін қолайлы жағдайлар мен қажетті инфрақұрылым жасау.

Қазіргі уақытта коммуналдық меншікті басқаруда 4 жылдық тәжірибесі бар ЖӨБ органдары бірқатар проблемалық мәселелерге тап болып отыр.

Біріншіден, жергілікті қоғамдастықтың меншігін қалыптастыруды реттейтін заңнамалық базаның жетілдірілмегендігі. Бүгінгі күні жергілікті өзін-өзі басқару органдары арасындағы мүлікті шектеу мәселелері шешілген жоқ, сондықтан ЖӨБ органдары кейде өзіне тән емес функцияларды орындауды жалғастыруда.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына сәйкес аудан әкімдігі ауылдық округ әкімі аппаратының құрылтайшысы болып табылады (оны құру, қайта ұйымдастыру және тарату мәселелерін шешеді). ЖӨБ

меншігіне өтуі тиіс және оған тиесілі мүліктің тізімін айқындайды.

Аудандық деңгейде экономикалық тәуелділікке байланысты іс жүзінде ауылдық округ әкіміне оның құзыретіне жатпайтын функцияларды жүктеп беру жағдайлары кездеседі [5].

Сондай-ақ, құқық белгілейтін (сәйкестендіру) құжаттары жоқ, коммуналдық заңды тұлғалардың балансында бекітілмеген мемлекеттік объектілерді (жолдар, саябақтар, инженерлік желілер, ғимараттар және т.б.) күтіп ұстау жүйелі мәселелердің бірі болып табылады. Әдетте, мұндай нысандар біршама уақыт бұрын салынған (сатып алынған) және оларға арналған құжаттар сақталмаған.

Екіншіден, жергілікті қоғамдастықтың қаржылық ресурстары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының функциялары арасында сәйкессіздік бар.

Қазіргі уақытта заңнамамен жергілікті өзін-өзі басқарудың функцияларына жатқызылған мәселелер аудандық бюджеттердің трансферттері есебінен қаржыландырылады.

Осылайша, ауыл бюджеттері мақсатты пайдалану сипатына ие және ауылдық қажеттіліктерге бөлінген өз қаражатының тапшылығы бар аудандық бюджеттен қаржыландыруға көбірек тәуелді.

Мұндай жағдайларда, әрине, жергілікті қауымдастықтар өздерінің тәуелсіздігі мен экономикалық еркіндігін жоғалтады, бұл өз кезегінде ЖӨБ-нің тиімділігіне әсер етеді.

Үшіншіден, ауылдық округ әкімі аппаратының құқықтық мәртебесінің олардың қызметінің мақсаттары мен сипатына сәйкес келмеуі. Бүгінгі күні ауылдық округ әкімінің аппараты мемлекеттік мекеменің ұйымдық-құқықтық нысанында құрылды, оның құқықтық режимі жергілікті өзін-өзі басқару мәселелерін шешуді көздемейді. қосымша мамандар мен қаржылық ресурстарды тарту, өйткені мемлекеттік мекеменің қызметі заңнамалық деңгейде шектелген (шаруашылық қызметті жүзеге асыруға, ақылы қызмет көрсетуге құқығы жоқ, штаттық лауазымдар мен шығыстардың жекелеген түрлері шектелген).

Жалпы алғанда, жергілікті қоғамдастықты тиімді басқару үшін жергілікті өзін-өзі басқарудың коммуналдық меншігінен қалыптасатын тиісті экономикалық негіз қажет.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне сәйкес, басқару органына қарай коммуналдық меншік облыстық, аудандық және ЖӨБ болып бөлінеді [11].

Осылайша, муниципалдық меншік мемлекеттік және жеке меншікпен бірге танылатын және қорғалатын шет елдерден айырмашылығы мүлік, Қазақстан Республикасында жергілікті өзін-өзі басқару органдарының меншігі жеке сегмент ретінде бөлінбейді, бірақ мемлекеттік меншіктің ең төменгі деңгейі болып танылады.

«Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасы ҚР Президенті Әкімшілігі

Басшысының 2021 жылғы 13 наурыздағы бұйрығымен бекітілген ҚР Президенті Қ.К. Тоқаевтың 2021 жылғы 25 ақпандағы Президент жанындағы Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінің бесінші отырысында берген тапсырмаларын жүзеге асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарының 21-тармағын іске асыру үшін әзірленген.

Заң жобасы жергілікті мемлекеттік басқару және жергілікті өзін-өзі басқару органдары өкілеттіктерінің аражігін ажыратуға, оның ішінде мемлекеттік басқару деңгейлері арасындағы функцияларды алып тастау және қайта бөлуге бағытталған.

Осыған байланысты, Заң жобасы аясында:

құру, жұмысын ұйымдастыру тәртібін айқындаумен және өкілеттіктерімен ауылдық деңгейде өзін-өзі басқару органын құру – Кеңес;

республикалық маңызы бар қалаларда, астанада, облыстық маңызы бар қалада жергілікті өзін-өзі басқаруды ұйымдастыру;

өз құзыреті шегінде қоғамдық орындарды абаттандыру және сыртқы безендіру, көрме-жәрмеңке қызметін ұйымдастыру, зираттарға арналған жер учаскелерін есепке алу және тіркеу, коммуналдық қалдықтарды бөлек жинауды ұйымдастыру және т.б. бөлігінде аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімінің және әкім аппаратының өкілеттіктері мен функцияларын кеңейту.

Жергілікті өзін-өзі басқарудың қолданыстағы моделінде жиынтығы оның толыққанды жұмыс істеуіне кедергі келтіретін бірқатар шешілмеген мәселелер бар.

Ең алдымен, басқару жүйесінің тиімділігін арттыру және институционалдық ортаны жетілдіру үшін жергілікті өзін-өзі басқаруды одан әрі дамыту жөніндегі бағыттар мен шараларды айқындау, жергілікті мемлекеттік басқару мен жергілікті өзін-өзі басқарудың жауапкершілік аймақтарының аражігін ажырату, жергілікті мемлекеттік басқару органдарымен қосарлануды болдырмай, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мәртебесін, функциялары мен өкілеттіктерін нақтылау қажет.

Ауылдық округ әкімінің аудандық деңгейге әкімшілік және қаржылық жағынан, оның ішінде ауылдық округте өкілді органның болмауына байланысты тәуелділігі оның жергілікті тұрғындардың өзекті проблемаларын шешуге назар аударуына мүмкіндік бермейді.

Жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару деңгейлері арасындағы жауапкершілік аймағының айқын болмауы көп жағдайда ауылдық округтер деңгейінде жоспарлау және орындау жүйесінің теңгерімсіздігіне алып келеді. Өз кезегінде, аудан (облыстық маңызы бар қала) әкімі ауылдық округ әкіміне соңғысының құзыретіне кірмейтін функцияларды жүктейтін жағдайлар да болады.

Бүгінгі күні ауылдық округ әкімінің аппаратын аудан (облыстық маңызы бар қала) әкімдігі құрады, таратады және қайта ұйымдастырады.

Өз кезегінде ауылдық округ әкімі аппаратының жұмысына қойылатын талаптар (ұйымдастырушылық, кадрлық, қаржылық және басқалар) орталық

мемлекеттік органдар мен олардың қызметкерлерінің жұмысына қойылатын талаптарға ұқсас. Құжаттамасы жоқ коммуналдық меншік объектілерін (жолдар, құбыржолдар, ғимараттар және басқалар) қаржыландыру мүмкіндігінің болмауына байланысты жүйелі проблемаларды да шешу қажет. Бүгінгі күні ауылдық бюджеттер үшін құжаттарды ресімдеу көрсетілетін қызметтер құнының айтарлықтай жоғары болуына байланысты қиын болуда.

Өңірлердің әлеуметтік-экономикалық даму мәселелерін шешуде жоғары әлеуетке ие бола отырып, жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту бүгінгі күні жете бағаланбай отыр. Осыған байланысты Қазақстанда мемлекеттілікті дамытудың негізгі міндеттерінің бірі азаматтарды жергілікті маңызы бар мәселелер бойынша шешімдер қабылдау процесіне тарту болып табылады.

Осы шаралар жергілікті маңызы бар міндеттерді шешу үшін ресурстарды тиімді пайдалану бөлігінде әкімдердің жауапкершілігін арттырады. Жергілікті өзін-өзі басқарудың тиімді жүйесін құру саяси жүйені жетілдіру және демократияны дамыту шеңберінде Қазақстанның әлемнің ең дамыған 30 мемлекетінің қатарына кіруі жөніндегі тұжырымдамада мәлімделді.

Осы мақсатпен жергілікті өзін-өзі басқаруды одан әрі дамытуға кедергі келтіретін түйінді проблемаларды шешу жөнінде шаралар қабылдау қажет.

Жергілікті мемлекеттік басқару мен жергілікті өзін-өзі басқарудың өкілеттіктері мен жауапкершілік салаларының аражігін ажырату қажет.

Ел дамуының қазіргі кезеңінде мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыру мақсатында өкілеттіктерді одан әрі орталықсыздандыру және жергілікті өзін-өзі басқарудың пәрменді жүйесін құру қажет болып отыр.

Осыған байланысты мүліктік құқықтарды кеңейту және ауылдық округтер бюджеттерінің кірістерін ұлғайту жолымен жергілікті мемлекеттік басқару және жергілікті өзін-өзі басқару органдары өкілеттіктерінің аражігін кезең-кезеңімен ажырату бойынша шаралар қабылданатын болады.

Бұл үшін тән емес, қайталанатын, жетіспейтін функцияларды анықтай отырып, мемлекеттік басқару деңгейлері бөлінісінде функциялар мен өкілеттіктерге талдау жүргізілетін болады. Осы жұмыстың қорытындысы бойынша мемлекеттік басқару деңгейлері арасында, оның ішінде облыстық, қалалық, аудандық және ауылдық деңгейлердегі жергілікті атқарушы органдар арасында функцияларды беру, сондай-ақ оларды алып тастау, қайта бөлу жөніндегі ұсыныстар тұжырымдалатын болады.

Бастапқы кезеңде Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару туралы Қазақстан Республикасының Заңы қабылданатын болады.

Бұл ретте өкілеттіктерді қайта бөлу мемлекеттік органдардың жаңа функцияларды орындауға кадрлық және материалдық-техникалық қамтамасыз етілуі тұрғысынан әзірлігі ескеріліп жасалатын болады.

Бұдан басқа, орталық деңгейден облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың жергілікті атқарушы органдарына мынадай:

- тұрмыстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған білім алушылар мен тәрбиеленушілердің қажеттіліктеріне талдау жүргізуді, оларға арнаулы әлеуметтік көрсетілетін қызметтер ұсынуды қамтамасыз ету;

- әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы (тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық саласында) істерді қарау жөніндегі және басқа да өкілеттіктер беріледі.

Жергілікті өзін-өзі басқару институтының тиімділігін арттыру үшін ауыл әкімдері мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының дербестігін кеңейту талап етіледі.

Өз кезегінде, жергілікті өзін-өзі басқару институтының әлеуетін ескере отырып, мынадай:

- қоғамдық орындарды абаттандыру және сыртқы безендіру мәселелерін шешу;

- көрме-жәрмеңке қызметін ұйымдастыру; қабірлерге арналған жер учаскелерін есепке алу және тіркеу; коммуналдық қалдықтарды бөлек жинауды ұйымдастыру; өз құзыреті шегінде ақпараттық жүйелерді қолдана отырып, электрондық қызметтер көрсету жөніндегі және басқа да функцияларды аудан деңгейінен ауыл деңгейіне беру маңызды қадам болады.

Функцияларды жергілікті өзін-өзі басқару деңгейіне беру ағымдағы проблемаларды уақтылы анықтау және шешу, сондай-ақ ауылдық округтің әлеуметтік-экономикалық дамуына бағытталған нақты міндеттерді айқындау үшін жағдай жасауға тиіс.

Мемлекеттік басқару және жергілікті өзін-өзі басқару деңгейлері арасындағы өкілеттіктердің аражігін ажырату әкімдердің жергілікті маңызы бар міндеттерді шешу үшін ресурстарды тиімді пайдалану бөлігінде жауапкершілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Тәжірибеден өту кезеңінде алдымен мемлекеттік органның атқаратын қызметтеріне және өзінің жобама қатысты стратегиялық құжаттармен таныстым. Жалпы аталған құжаттарда «адамдарға бағдарланған» мемлекеттік басқарудың жаңа моделін қалыптастырудың бір жолы жергілікті өзін-өзі басқаруды одан әрі жетілдіру деп баса назар аударылған.

Тәжірибе жетекшісі А.Ш.Есенамановтың тапсырмасына сәйкес, Ақтөбе облысы бойынша жергілікті өзін-өзі басқару органдарының 2022 жылғы бюджетінің кіріс бөлігіне талдау жүргіздім.

2022 жылды қорытындылай келе Ақтөбе облысының 141 жергілікті төртінші деңгейдегі бюджеттеріне бойынша жалпы 1,7 млрд.тг. таза кірістері түсті. Бұл 2021 жылмен салыстырғанда 762,5 млн.тг. артық (2021 ж. – 964,2 млн.тг.). Кірістер ауқымды бөлігі салықтық түсімдерден құралған. Салықтық емес түсімдер және негізгі капиталды түсетін түсімдер деңгейі төмен. Жоғары тұрғандардан келіп түсетін трансферттер – 12,8 млрд.тг. құрады, яғни шығыстар өзінің таза кіріс қаражаттарымен тек 12,2% қамтамасыз етілген. (2-4 кестелер)

Ең төмен көрсеткіштер Ойыл (3,2%), Мәртөк (6,0%), Қобда (6,9%) аудандарында тіркелген.

2-кесте – Төртінші деңгейлі бюджет кірістері көлемі (мың теңге)

№	Атауы	IV деңгей (барлығы)	Өзінің кірістері			Жоғары тұрған органдардың трансферттері	Өз қаражаттарымен қамтамасыз етілуі
			Жоспар	Орындалуы	%		
#	Барлығы	141	1 340,7	1 726,2	128,8%	12 846,7	12,2%
1	Әйтеке би	15	92,1	182,2	197,7%	641,0	24,8%
2	Мұғалжар	15	254,5	295,6	116,1%	1 108,1	21,7%
3	Шалқар	13	224,2	253,4	113,0%	1 116,9	18,9%
4	Байғанин	9	61,0	78,8	129,0%	379,1	17,9%
5	Ырғыз	7	74,1	137,0	184,8%	735,4	16,9%
6	Темір	10	100,6	137,4	136,6%	831,1	14,7%
7	Қарғалы	8	46,5	63,3	136,3%	539,2	10,8%
8	Хромтау	15	217,0	250,6	115,5%	2 516,0	9,2%
9	Алға	13	112,1	134,9	120,3%	1 630,2	7,7%
10	Қобда	16	39,1	52,4	134,1%	717,9	6,9%
11	Мәртөк	13	93,2	113,3	121,5%	1 807,5	6,0%
12	Ойыл	7	26,1	27,4	104,8%	824,3	3,2%

3-кесте – Қалалық округтердің өз қаражаттарымен қамтамасыз етілуі (млн.тг.)

№	Аудан	Атауы	Өзінің кірістері			Жоғары тұрған органдардың трансферттері	Өз қаражаттарымен қамтамасыз етілуі
			Жоспар	Орындалуы	%		
		Барлығы	551,7	611,1	110,8%	2 842,8	18,0%
1	Мұғалжар	Қандыағаш қ.	165,0	189,6	114,9%	166,7	57,2%
2	Мұғалжар	Ембі қ.	39,4	41,9	106,3%	142,5	23,0%
3	Алға	Алға қ.	71,5	83,2	116,4%	346,2	19,9%
4	Шалқар	Шалқар қ.	108,0	109,3	101,2%	630,2	14,8%
5	Темір	Темір қ.	7,4	7,5	101,8%	44,8	14,4%
6	Хромтау	Хромтау қ.	157,9	176,8	111,9%	1 473,8	10,8%
7	Мұғалжар	Жем қ.	2,6	2,9	110,7%	38,5	7,0%

4-кесте – Ауылдық округтердің өз қаражаттарымен қамтамасыз етілуі (млн.тг.)

№	Атауы	IV деңгей (барлығы)	Өзінің кірістері			Жоғары тұрған органдардың трансферттері	Өз қаражаттарымен қамтамасыз етілуі
			Жоспар	Орындалуы	%		
#	Барлығы	134	788,7	1 115,1	141,4%	10 003,9	10,0%
1	Әйтеке би	15	92,1	182,2	197,7%	641,0	24,8%
2	Шалқар	12	116,2	144,1	124,0%	486,7	23,9%
3	Байғанин	9	61,0	78,8	129,0%	379,1	17,9%
4	Ырғыз	7	74,1	137,0	184,8%	735,4	16,9%
5	Темір	9	93,2	129,9	139,4%	786,3	14,8%

6	Қарғалы	8	46,5	63,3	136,3%	539,2	10,8%
7	Мұғалжар	12	47,5	61,2	128,8%	760,4	7,6%
8	Хромтау	14	59,1	73,8	124,9%	1 042,2	7,1%
9	Қобда	16	39,1	52,4	134,1%	717,9	6,9%
10	Мәртөк	13	93,2	113,3	121,5%	1 807,5	6,0%
11	Алға	12	40,6	51,7	127,3%	1 284,0	4,0%
12	Ойыл	7	26,1	27,4	104,8%	824,3	3,2%

Осы ретте, қазіргі уақытта жергілікті өзін-өзі басқару органдарының кірістері негізінде трансферттерден құралған. Облыс бойынша әрбір округке орташа есеппен 91,1 млн.тг. трансферттер аударылады.

Ал өзі кірістері есебінен болса орташа есеппен алғанда жылына 12,2 млн.теңге түседі, орташа деңгейден төмен – Қобда (3,3 млн.тг.), Қарғалы (8 млн.тг.), Байғанин (8,7 млн.тг.) аудандары.

Қазіргі уақытта, төртінші деңгей өз қаражаттарымен қажетті деңгейде қамтамасыз етілмегендігіне байланысты, экономика басқармасы ауылдық округ бюджеттерінің кірістерін ұлғайту және шығыстарын азайту бойынша төмендегі ұсыныстарды енгізеді.

1) Ауылдық округ әкімдерімен мемлекеттік бағдарламаларды кең ауқымды пайдалану қажеттілігі

Қазіргі уақытта, республика бойынша ауылды елді мекендері экономикалық, инфрақұрылымдық және әлеуметтік дамуды көздейтін мемлекеттік, салалық бағдарламалар («Ауыл Аманаты», «Бизнестің Жол картасы-2025», т.б.) және ауыл шаруашылығын дамытуды көздейтін бағдарламалар («Кең дала», «Агробизнес», «Іскер» және т.б.) жүзеге асырылуда. Бұл бағыттар бойынша ауылды аумақты дамытуға серпін беретін мүмкіндіктер бар. Ауылдағы кіші бизнесті дамыту үшін алдымен жеке қосалқы шаруашылықтардан бастау алған жөн. Аталмыш мәселе қарастырылған жағдайда халықтың әл-ауқатты өсіп, бюджетке қосымша қаражаттар түседі.

Алайда, аталмыш бағдарламалар ауыл халқының жіті назарында болмауы себебінен жеке бастамалар аз. Сондықтан бағдарламалар аясында тұтынушылық несиелер алу шарттары, кәсіпкерлік мәртебесін рәсімдеу шараларын жүргізуді халыққа кең ауқымды түсіндіру қажет деп санаймыз.

Осыған орай, аудан әкімдеріне ауыл шаруашылығы және кәсіпкерлік басқарма мамандарын тарта отырып, жергілікті халыққа аталмыш бағыт бойынша түсіндірме жұмыстарын жүргізу қажет.

2) Төртінші деңгейдің әкімшілік органдарын ірілендіру

Жергілікті өзін-өзі басқару заңнамаларына сәйкес ауылдық округтер жалпы халық саны 500 адамнан астам екі немесе одан да көп ауылдық елді мекендерден құралуы қажет.

Осымен бірге, Қазақстан Республикасының жергілікті өзін-өзі басқарудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасында төртінші деңгейдің әкімшілік-аумақтық құрылысын дамыту (ірілендіру, біріктіру) қажеттігі көрсетілген. Әлбетте, аталмыш шараларды жергілікті азаматтардың көзқарасын ескере отырып жүзеге асыру қажет.

Қазіргі уақытта, Ақтөбе облысында халық саны 500 адамнан төмен ауылдық округтер бар, мысалы Хромтау ауданы Құдықсай ауылдық округінде бірнеше ауылдық елді мекен бола тұра, халық саны 217 адамнан құралған (5 кесте).

5-кесте – Кесте халық саны 500 адамнан аз ауыл округтері

Аудан	Округ атауы	Халық саны	Елді мекендер саны
Әйтеке би	Қайрақты	236	1 ауыл – Талдық
	Үшқатты	395	1 ауыл – Үшқатты
Мәртөк	Құрмансай	451	3 ауыл – Құрмансай, Егізата, Шаңды
	Хазрет	436	2 ауыл – Хазрет, Жездібай
Мұғалжар	Егіндібұлақ	469	2 ауыл – Бұлақты, Миялықөл
Темір	Темір	252	1 ауыл – Жамбыл
Хромтау	Абай	322	2 ауыл – Абай, Тассай
	Аққұдық	416	1 ауыл – Аққұдық
	Көктөбе	428	2 ауыл – Майтөбе, Көктерек
	Құдықсай	217	2 ауыл – Құдықсай, Ойсылқара

Сонымен қатар, облыста елді мекендері екіден төмен ауылдық округтерде бар (6 кесте).

6-кесте – Екіден аз елді мекендерден құралған ауылдық округтер

Аудан	Округ атауы	Халық саны	Елді мекендер
Әйтеке би	Ақкөл	745	Ақкөл
	Жамбыл	823	Жамбыл
	Құмқұдық	1 245	Құмқұдық
	Қызылжұлдыз	839	Аралтөбе
	Сарат	543	Сарат
	Сұлукөл	629	Сұлукөл
	Үшқатты	395	Үшқатты
	Қайрақты	236	Талдық
Байғанин	Ащы	1 420	Ноғайты
	Жаңажол	795	Оймауыт
Ырғыз	Тәуіп	790	Құйлыс
	Жайсаңбай	540	Жайсанбай
Қарғалы	Бадамша	5 649	Бадамша (аудан орталығы)
	Әлімбет	1 162	Әлімбет
	Қосестек	1 678	Қосестек

Мәртөк	Қаратоғай	1 760	Қаратоғай
	Родниковка	1 572	Родниковка
Мұғалжар	Құмсай	684	Құмсай
	Мұғалжар	1 898	Мұғалжар
Темір	Темір	252	Жамбыл
	Тасқопа	710	Тасқопа
	Ақраб	699	Ақрап
Қобда	Бестау	597	Бестау
	Беғалы	1 270	Бесқұдық
	Талдысай	977	Талдысай
	Жиренқопа	614	Жиренқопа
	Сарыбұлақ	633	Сарыбұлақ
Хромтау	Көктау	2 337	Көктау
	Аққұдық	416	Аққұдық
	Никельтау	1 010	Никельтау
Шалқар	Мөңке би	1 120	Мөңке би

7-кесте – Критерийлердің екеуіне де жауап бермейтін ауылдық округтер (халқы 500 адамнан аз және екіден кем елді мекен бар)

Аудан	Округ атауы	Халық саны	Елді мекендер саны
Әйтеке би	Қайрақты	236	1 ауыл – Талдық
	Үшқатты	395	1 ауыл – Үшқатты
Темір	Темір	252	1 ауыл – Жамбыл
Хромтау	Аққұдық	416	1 ауыл – Аққұдық

Осыған орай, халыққа көрсетіліп жатқан қызметтердің сапасын түсірмей, шығыстарды оңтайландыру мақсатында, аудан әкімдеріне төртінші деңгейдің аумақтық-әкімшілік құрылым бойынша облыстық экономика және бюджеттік жоспарлау басқармасына ұсыныстарды жолдау бойынша тапсырма беру қажет.

3) Төртінші деңгей органдарының халыққа ақылы қызмет көрсету

Қазіргі уақытта, Ұлттық экономика министрілігімен Жергілікті өзін-өзі басқару заңнамасына төртінші деңгей әкімдіктеріне халыққа ақылы қызмет көрсетуді (механизаторлық, дәнекерлеуші, ассенизаторлық, сантехникалық, электрлік қызметтер және т.б.) қарастыратын өзгерістерді енгізу мәселесі қаралуда.

Бұл ретте, ақылы қызмет көрсету мүмкіндігі төртінші деңгей бюджетін толықтыруға септігін тигізіп, жоғары тұрған бюджеттерден тәуелдігін төмендетеді. Бұл бағыт бойынша облыстың дайын болуы қажет деп санаймыз.

Осыған орай, қаржы басқармасы аудан әкімдерімен бірлесіп, ақылы негізде қызмет көрсетуге болатын және халыққа қажетті жұмыс түрлерінің реестрін қарастыруы және де IV деңгейдің техникамен жабдықталуы бойынша

талдау жүргізуі қажет.

Сонымен қатар, Астана қаласында 2019 жылдан бері «Халық қатысатын бюджет» жобасы іске асып келеді. Табысты жүзеге асып келе жатқан бастама аясында бір жыл ішінде қаланың төрт ауданында жүзден астам аула абаттандырылған.

«Халық қатысатын бюджет» жобасы елорда тұрғындарына жұмыстың барлық кезеңінде аулалар мен үй маңындағы аумақтарды дамытуға және абаттандыруға тікелей араласуына мүмкіндік береді.

Өткен жылы Алматы ауданында аталмыш жобаға қатысуға 54 өтінім берілді, оның 23-і мақұлданды. Олардың арасында 12-сі балалар алаңдары мен демалыс аймағын абаттандыру, 5-еуі жарық беру жүйесі және 6-ауы көгалдандыру бойынша іске асатын жобалар.

Өтінімдерді іріктеуді сараптамалық кеңес жүргізді, оның құрамына ауданның белсенді тұрғындары, аудандық әкімдіктің қоғамдық ұйымдары мен құрылымдық бөлімшелерінің өкілдері кірді.

Жоба аясында Байқоңыр ауданында 15 аула жаңартылды. Мұнда жаңа ойын алаңдары мен демалыс аймақтары салынды, көгалдандыру жүргізілді, жергілікті балалар мен ересектер үшін белсенді демалыс ұйымдастырылды. Айта кетейік, биыл тағы 15 ауланы абаттандыру жоспарланып отыр.

2022 жылы Есіл ауданының әкімдігіне бағдарламаға қатысуға 75 өтінім келіп түсті. Сараптамалық кеңес іске асыру мақсатында 42 жобаны таңдады.

Айта кетейік, 2019 жылдан бастап Сарыарқа ауданында «Халық қатысатын бюджет» жобасы бойынша тұрғындардың 54 бастамасы іске асырылды. Өткен жылы ғана ауданда 45 аула жаңартылды, оның 23-і тұрғындардың елорда бюджетіне қатысуы аясында іске асырылды.

Биыл да аудан әкімдіктері «Халық қатысатын бюджет» жобасына атсалысу үшін қала тұрғындарының өтінімдерін қабылдай бастайды. Мысалы, Сарыарқа және Есіл ауданының әкімдіктері аталған жұмысты бастап кетті. Қалғандары аталған жобаның басталғаны туралы кейінірек хабарлайды. Тұрғындар аулаларды күрделі жөндеу, гүлзарлар, саябақтар, қоғамдық кеңістіктер салу, аумақтарды көгалдандыру және басқа да ұсыныстарын білдіре алады.

Техникалық тексеру мен талдаудан кейін барлық жобалар Қазақстан азаматтарының дауыс беруіне ұсынылады.

Бұдан басқа, аудандар мен ауылдық округтерді ынталандыру үшін тұжырымдама жобасында ШОБ КТС-ын облыс, аудан мен ауыл арасында бөлу шегін регламенттеу көзделіп отыр.

2024 жылы мынадай салықтар мен төлемдерді беру ұсынылады: су ресурстарын пайдаланғаны үшін, жекелеген қызмет түрлерімен айналысу

құқығы үшін лицензиялық алым, жекелеген қызмет түрлерімен айналысуға лицензияны пайдаланғаны үшін төлем.

Жергілікті өзін өзі басқару органдарының елді мекендердің тіршілігін сапалы қызметтермен қамтамасыз ету үшін қаржы ресурстары бекітілген өкілеттіктері мен құралдары болады. Өз кірістерінен түскен қаражат тек ауылдық округті дамытуға және жергілікті қоғамдастық жиынымен келісу бойынша жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуге бағытталады. Жергілікті өзін өзі басқарудың бюджетімен жұмыс істеудің ерекше тәртібі енгізіледі. Ол бизнес-үдерістерді едәуір оңтайландыруға, бюджеттік бағдарламаларды ірілендіруге мүмкіндік береді, бұл – уақыт пен қаражатты үнемдеудің бір жолы.

Жергілікті өзін өзі басқарудың мүліктік кешенін кеңейту мақсатында коммуналдық меншікке құқық белгілейтін құжаттарды ресімдеуді оңайлату мәселесін шешу қажет. Осыған байланысты жергілікті атқарушы органдар өздеріне бекітілген нысандарды, оның ішінде иесіз активтерді түгелдейтін болады. Түгелдеу жүргізілгеннен кейін коммуналдық нысандардың тізбесі қалыптастырылып, оларды тіркеу мен есепке қоюдың кезең-кезеңімен оңайлатылған тәртібі қолданылады.

Ауылдық округтердің салық базасының ұлғаюын ескере отырып, ауылдық округтердің өзін өзі қамтамасыз етуі 2025 жылы шамамен 35%-ға (2020 жылы – 13,4%) жетеді деп жоспарлануда.

Жергілікті өзін өзі басқару реформасы ең алдымен жергілікті билік қызметінің халық алдындағы ашықтығы мен есептілігін қамтамасыз ететін жүйені құруға бағытталған. Тікелей сайлау арқылы әкімдерді халықтың өзі сайлауға көшіп жатыр. Өз кезегінде сайланған әкім де халыққа жүргізілген жұмыстардың есебін береді.

Тұжырымдама жобасында көзделгендей, ауылдық округтерде жергілікті қоғамдастықтың қазіргі жиналысын қайта құру жолымен өкілді органның функциялары бар жергілікті өзін өзі басқару органы – Кеңес құрылады. Ол бюджет және жергілікті өзін өзі басқару қаражаты есебінен жүргізілетін жұмыстардың ақшалай қаражатын пайдаланудың тиімділігіне мониторинг жүргізіп, әкімнің ауылдық округ әкімдігінің қызметі туралы есебін тыңдайды.

Бұдан басқа, тексеру комиссиялары қаражатты пайдалану тиімділігіне жоспарлы және жоспардан тыс (өтініш жасалса) тексерулер жүргізеді.

Сондай-ақ жергілікті өзін өзі басқаруды дамытудың келесі қадамының бірі – 2024 жылы облыстарда аудан әкімдерінің тікелей сайлауын өткізу. Кандидаттарды өз мүшелері арасынан саяси партиялар ұсынады. Сондай-ақ өзін өзі ұсынуға да болады.

Азаматтардың белсенділігі – жергілікті өзін өзі басқару органдарының тиімді қызметінің басты шарты. Мемлекеттік органдар, оның ішінде жергілікті

өзін өзі басқару органдары халықпен кері байланыстың қазіргі заманғы құралдарын тиімді пайдалануды үйренуге тиіс. Ауыл әкімінің азаматтар алдындағы ашықтығы мен есептілігі деңгейін арттыру жөнінде шаралар қабылданады. Халықтың шешімдер қабылдауға араласуы басқару сапасын өзгертуге, азаматтық белсенділікті арттыруға, мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін өзі басқару органдарының қызметін ашық етуге тиіс.

Инфрақұрылымдық және әлеуметтік бастамаларға арналған қоғамдық маңызы бар шығыстарға онлайн-сауалнамалар, қоғамдық сараптамадан өту тетігі арқылы жергілікті бюджеттерді бекіту процесіне бақылауды күшейту шаралары қабылданады.

Бірнеше жыл бойы интернеттің елдің әлеуметтік-саяси дамуына ықпал етуінің күшеюі байқалады. Бұл қоғамдық пікірталас өткізуге, азаматтардың қоғамдық мәселелерге қатысу үшін хабардар болып отыруы мен оған қатысуына қосымша мүмкіндіктер береді. Цифрлы технологиялардың дамуы көптеген әлеуметтік және экономикалық міндеттерді шешуде қозғаушы күшке айналды. Қазіргі заманғы трендтерді ескере отырып, функциялық қызметті мемлекеттік органдардың интернет-ресурстарының бірыңғай платформасы базасында іске асыру қажет. Онда ауылдық округтердің даму жоспарлары, бюджетке түсетін түсімдер туралы мәліметтер, жергілікті өзін өзі басқарудың өкілді органының шешімдері, азаматтық бюджет және басқалар міндетті түрде жарияланады. Бұл портал жергілікті өзін өзі басқару органдарының жергілікті қоғамдастықпен өзара іс-қимылы, азаматтық бастамаларды қарау және басқа да мәселелерді шешудің алаңына айналады. Ақпарат әрдайым өзекті және барлық азаматтар үшін қолжетімді болуы керек.

Жергілікті қоғамдастық жиындарын қалыптастыру тәртібі және олардың өкілеттіктері, сондай-ақ азаматтарды тарту құралдары, оның ішінде қазіргі заманғы тәсілдер мен цифрлы технологияларды пайдалана отырып, заңнамалық түрде белгіленетін болады.

Жергілікті мемлекеттік басқару мен жергілікті өзін өзі басқарудың өкілеттіктері мен жауапкершілік салаларының аражігін ажырату қажеттілігін уақыттың өзі айқындап отыр. Сондықтан ел дамуының қазіргі кезеңінде мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыру мақсатында өкілеттіктерді одан әрі орталықсыздандыру және жергілікті өзін өзі басқарудың пәрменді жүйесін құру қажет. Осыған байланысты мүліктік құқықтарды кеңейту және ауылдық округ бюджеттерінің кірісін ұлғайту жолымен жергілікті мемлекеттік басқару және жергілікті өзін өзі басқару органдары өкілеттіктерінің аражігін кезең-кезеңімен ажырату шаралары қабылданады. Бұл үшін тән емес, қайталанатын, жетіспейтін функцияларды анықтай отырып, мемлекеттік басқару деңгейлері бөлінісінде функциялар мен өкілеттіктерге талдау жүргізілетін болады. Осы

жұмыстың қорытындысы бойынша функцияларды беру, сондай-ақ оларды алып тастау, мемлекеттік басқару деңгейлері арасында, оның ішінде облыстық, қалалық, аудандық және ауылдық деңгейлердегі жергілікті атқарушы органдар арасында қайта бөлу жөнінде ұсыныстар әзірленеді.

Бастапқы кезеңде «Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылдануы қажет. Бұл ретте өкілеттерді қайта бөлу мемлекеттік органдардың кадрлық және материалдық-техникалық қамтамасыз етуде жаңа функцияларды орындауға дайындығын ескере отырып пысықталады. Жергілікті өзін өзі басқару институтының әлеуетін ескере отырып, аудан деңгейінен ауыл деңгейіне мынадай функцияларды беру көзделеді: қоғамдық орындарды абаттандыру және сыртқы безендіру мәселелерін шешу, көрме-жәрмеңкелік қызметті ұйымдастыру, коммуналдық қалдықтарды бөлек жинауды ұйымдастыру, өз құзыреті шегінде ақпараттық жүйелерді қолдана отырып, электрондық қызметтер көрсету және т.б.

Функцияларды жергілікті өзін өзі басқару деңгейіне беру іс барысындағы мәселелерді уақтылы анықтау және шешу, сондай-ақ ауылдық округтің әлеуметтік-экономикалық дамуына бағытталған нақты міндеттерді айқындау үшін жағдай жасауға тиіс. Мемлекеттік басқару және жергілікті өзін өзі басқару деңгейлері арасындағы өкілеттіктердің аражігін ажырату жергілікті маңызы бар міндеттерді шешу үшін ресурстарды тиімді пайдалануда әкімдердің жауапкершілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Жергілікті өзін өзі басқарудың негізгі органы – жергілікті қоғамдастық жиыны. Ол ауылдық округтерде жекелеген елді мекенде немесе елді мекеннің құрамдас бөлігінде бөлек жиын өткізу арқылы жергілікті қоғамдастық өкілдерінен қалыптастырылады. Басым міндеттерді айқындау, оларды іске асыру мерзімі, жергілікті қоғамдастықты дамыту жоспарын келісу, әкімшілік-аумақтық құрылысты өзгерту, ауылдық округ әкімінің есебін тыңдау мәселелерінде жергілікті қоғамдастық жиынының өкілеттігі кеңейтіледі.

Тұжырымдама жобасы бойынша 2024 жылдан бастап ауылдық округтерде жергілікті қоғамдастық жиналыстары өкілді орган – Кеңес болып қайта құрылады. Кеңес қызметін әкім аппараты (жергілікті өзін өзі басқару әкімшілігі) қамтамасыз етеді.

Кеңес мүшелер мен оның төрағасынан тұрады. Кеңес төрағасы Кеңес мүшелерінің арасынан ашық немесе жасырын дауыс беру арқылы, Кеңес мүшелерінің жалпы санының көпшілік дауысымен айқындалады. Кеңес төрағасы Кеңес өкілеттігі мерзіміне сайланады. Кеңес мүшелерінің саны заң талаптарымен айқындалады. Кеңес құрамы тиісті әкімшілік-аумақтық бірлік халқының санына байланысты болады. Кеңес мүшелерін азаматтар тікелей, бес

жыл мерзімге сайлайды. Жергілікті қоғамдастық жиынына Кеңесті тарату бойынша өкілеттік беріледі. Кеңес қабылдаған құқықтық актілер міндетті түрде бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланатын болады.

Кеңестің өкілеттіктеріне жергілікті қоғамдастықтың жиынымен келісілген жергілікті қоғамдастықты дамыту жоспарын, бюджетті бекіту, оның орындалуына бақылауды жүзеге асыру, сондай-ақ жергілікті бюджеттен қаржыландырылатын және тиісті аумақта орналасқан мемлекеттік мекемелер мен ұйымдар басшыларының тағайындауларын келісу кіреді. Бұдан басқа, Кеңес елді мекендерді абаттандыру, санитария, көше саудасы, мерекелік іс-шаралар мен конкурстар өткізу мәселелерін реттейді. Сондай-ақ Кеңес жергілікті өзін өзі басқару әкімшілігінің тұрғындарға көрсететін қызметі тарифтерін бекіту, заңнамада белгіленген салықтар мен төлемдердің мөлшерлемесін реттеу бойынша құзыреттерге ие болады, мысалы: жер салығының базалық мөлшерлемелерін ұлғайту немесе азайту, мүлік салығы бойынша салық базасын анықтау үшін аймақтарға бөлу коэффициентін белгілеу және басқалар.

Отырыстарды дайындау, хаттама жүргізу, Кеңес мүшелерінің қолдарын жинау бөлігінде және басқа да мәселелер бойынша кеңестің қызметін ұйымдастырушылық-техникалық қамтамасыз ету аппараттың (әкімшіліктің) функциясы болады. Осылайша, Кеңестің құрылуы азаматтарға барынша жақын өзін өзі басқарудың төменгі деңгейін құру үшін негіз болады. Кеңес мүшелерін тікелей сайлау арқылы азаматтар жергілікті қоғамдық-саяси өмірге қатыса алады.

Қорытынды

Қорытындылай келе, магистрлік жобаны жазуға қажетті жан-жақты ақпараттарды, мәліметтерге сәйкес, жергілікті өзін-өзі басқаруды жетілдіру саласындағы қазіргі жағдаймен терең танысып, өзіндік қорытындылар жасалды.

Жалпы проблемалық сұрақтарға баса назар аударсақ, олардың қатарында, ауылдық округ әкімдерімен мемлекеттік бағдарламаларды кең ауқымды пайдалану қажеттілігі, төртінші деңгей органдарының халыққа ақылы қызмет көрсетуі, төртінші деңгейдің әкімшілік органдарын ірілендіру және т.б. Жергілікті өзін-өзі басқаруды енгізу мәселесі салыстырмалы түрде жаңа, сондықтан халық санының көптігін, цифрлық технологиялардың даму деңгейін және жалпы урбанизация тенденциясын ескере отырып, оны мұқият зерделеу және пысықтау қажет.

Бірақ бұл тақырыпты дамытудың маңызды алғышарттары бар екені сөзсіз. Мысалы, 2020 жылдан бастап елордада, республикалық және облыстық маңызы бар қалаларда аудан тұрғындарына бюджет қаражатын өздері үшін өзекті жұмсау бағыттарын анықтауға мүмкіндік беретін «Халықтың қатысатын бюджет» жобасы енгізілді.

Магистрлік жобаны жазу нәтижелері бойынша ұсынымдар жобасы:

Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының коммуналдық меншік базасын кеңейтуге қатысты

Бүгінгі күні жергілікті өзін-өзі басқарудың коммуналдық мүлкін қалыптастыру процесі орталықтандырылғаны (аудандық билік органдарының бақылауымен) сөзсіз, сондықтан IV деңгейлі органдардың мүлік/меншік бойынша құзіреттерін кеңейту қажет.

Қазіргі уақытта, ауылдық округтердің аумағында не жалға берілуі, не сатылуы мүмкін иесіз объектілер бар.

Осыған байланысты «Мемлекеттік мүлік туралы» ҚР Заңына ауыл округтері әкімдерінің өтініштері арқылы иесіз жылжымайтын мүлікке мемлекеттік меншік құқығын алуды жүзеге асыру мүмкіндігін көздейтін

өзгерістер енгізу ұсынамыз, бұл мүлікті жалға беруден немесе сатудан түсетін түсімдерді ұлғайтуға мүмкіндік береді.

Бюджеттің IV деңгейі үшін мемлекеттік сатып алуды оңтайландыру

Өзін-өзі басқару органдары үшін мемлекеттік сатып алуды жүзеге асырудың жекелеген ережелерін әзірлеу орынды деп санаймыз. Сонымен қатар, дамыған елдердің тәжірибесі негізінде аудандық маңызы бар қалалар, ауылдар, кенттер, ауылдық округтер әкімдерінің аппараттары өткізетін мемлекеттік сатып алулар бойынша бірлескен конкурстар жүйесін енгізу ұсыны. Осы жүйе бойынша бірнеше тапсырыс берушілер (бір аудан шеңберінде орналасқан IV деңгейдің атқарушы органдары), бір ғана тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді сатып алуды жүзеге асыру кезінде келісім негізінде осындай сатып алуды өткізу жөніндегі өкілеттіктерді басқа IV деңгейдегі жергілікті атқарушы органға береді.

Өкілеттіктер бір жергілікті атқарушы органның (аудан) аумағындағы орналасқан субъектілер арасында операциялық, кадрлық және материалдық-техникалық база жағынан барынша дайын бюджеттің IV деңгейіндегі субъектіге берілетін болады.

- Ауылдық округ әкімдерімен мемлекеттік бағдарламаларды кең ауқымды пайдалану қажеттілігі (мемлекеттік, салалық бағдарламалар («Ауыл Аманаты», «Бизнестің Жол картасы-2025» және ауыл шаруашылығын дамытуды көздейтін бағдарламалар («Кең дала», «Агробизнес», «Іскер» және т.б.);

- Төртінші деңгейдің әкімшілік органдарын ірілендіру (Жергілікті өзін-өзі басқару заңнамаларына сәйкес ауылдық округтер жалпы халық саны 500 адамнан астам екі немесе одан да көп ауылдық елді мекендерден құралуы қажет)

- Төртінші деңгей органдарының халыққа ақылы қызмет көрсету (Қазіргі уақытта, Ұлттық экономика министрілігімен Жергілікті өзін-өзі басқару заңнамасына төртінші деңгей әкімдіктеріне халыққа ақылы қызмет көрсетуді (механизаторлық, дәнекерлеуші, ассенизаторлық, сантехникалық, электрлік қызметтер және т.б.) қарастыратын өзгерістерді енгізу мәселесі қаралуда)

- Бюджеттің IV деңгейі үшін мемлекеттік сатып алуды оңтайландыру (дамыған елдердің тәжірибесі негізінде мемлекеттік сатып алулар бойынша бірлескен конкурстар жүйесін енгізу)

Жоғарыда көрсетілген шаралар тәсілдемені біріздендіруге, бюджеттің төртінші деңгейінде мемлекеттік сатып алуды жүргізу процесін оңтайландыруға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

1. Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы ҚР Президентінің 2021 жылғы 26 ақпандағы № 522 Жарлығы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000522> . Жүгінген күні: 05.01.2023.

2. «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» ҚР 2001 жылғы 23 қаңтардағы №148 Заңы, 35-бап. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000148> . Жүгінген күні: 04.01.2023

3. «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» ҚР 2001 жылғы 23 қаңтардағы №148 Заңы, 38-1 бап. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000148> . Жүгінген күні: 08.01.2023

4. «Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі» ҚР 2008 жылғы 4 желтоқсандағы №95-IV Кодексі, 52-1 бап. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K080000095> Жүгінген күні: 08.01.2023

5. ОЭСР. Секретариат по международным отношениям. Подразделение по работе со странами Евразии. «Реформы в Казахстане: успехи, задачи и перспективы». -217 стр. <https://www.oecd.org/eurasia/countries/Eurasia-Reforming-Kazakhstan-Progress-Challenges-Opport.pdf>. Жүгінген күні: 10.01.2023

6. Сындалы қоғамдық диалог – қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy. Жүгінген күні: 08.01.2023

7. Жаңа жағдайдағы қазақстан: іс-қимыл кезеңі. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek Жүгінген күні: 08.01.2023

8. Ушаков Д.Н. Большой толковый словарь русского языка. <https://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid=87775>. Жүгінген күні: 16.01.2023
9. Друкер П.Ф. Эффективный управляющий. // Электронды ресурс. http://loveread.ec/read_book.php?id=65989&p=8 . Жүгінген күні: 18.01.2023
10. Чуева А.С., Курдюк П.М., Иваненко И.Н. Опыт организации местного самоуправления в зарубежных странах. Учебное пособие для магистрантов. Краснодар, 2013 год. // Электронды ресурс. <https://kubsau.ru/upload/iblock/005/005da7597f9809f5f31b42f5b7b910c1.pdf>. Жүгінген күні: 19.01.2023
11. Токвиль А. Демократия в Америке. // Электронды ресурс. <https://libcat.ru/knigi/dokumentalnye-knigi/biografii-i-memuary/231511-7-aleksis-tokvil-demokratiya-v-amerike.html#text>. Жүгінген күні: 25.01.2023
12. Бурлаков Л.Н. Государственное и местное управление. Оқу құралы. – Астана, 2017 жыл -560 б.
13. Саудаханов М.В. Местное самоуправление во Франции. Вестник Московского университета МВД России. // Электронды ресурс. –<https://cyberleninka.ru/article/n/mestnoe-samoupravlenie-vo-frantsii/viewer>. Жүгінген күні: 19.01.2023
14. Сельские акимы получили право распоряжаться бюджетом: на что они тратят деньги <https://informburo.kz/stati/selskie-akimy-polucili-pravo-rasporyazatsya-byudzetom-na-cto-oni-tratyat-dengi>. Жүгінген күні: 30.01.2023
15. Қазақстан Республикасында жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 18 тамыздағы № 639 Жарлығы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000639> . Жүгінген күні: 05.02.2023
16. «Халық қатысатын бюджет»: әкімдіктер өтініштерді қабылдай бастады. <https://egemen.kz/article/334245-khalyq-qatysatyn-byuddget-akimdikter-otinishterdi-qabylday-bastady> . Жүгінген күні: 06.02.2023
17. Жергілікті өзін өзі басқару әкімдердің жауапкершілігін күшейтеді. <https://egemen.kz/article/285581-zhergilikti-ozin-ozibasqaru-akimderding-dgauapkershiligin-kusheytedi> . Жүгінген күні: 08.02.2023
18. Местное самоуправление: проблемы и перспективы. Как сделать регионы самодостаточными и экономически независимыми. <https://qmonitor.kz/economics/2220> . Жүгінген күні: 12.02.2023

